

Peter Slotte

”Supa barnsängsskål”

Från *barnfot* till *barntå* och *fi. varpajaiset*

En fråga som Språkbyråns telefonrådgivare flera gånger har ställts inför – och blivit ställda av – gäller finskans *varpajaiset*. Vad betyder ordet egentligen, och hur skall det återges på svenska? Peter Slotte, huvudredaktör för vår finlandssvenska dialektordbok, har tagit del av litteraturen om begivenheter vid barnsängen och hittat en hel del intressant att berätta. Han föreslår också en lämplig svensk motsvarighet till det finska uttrycket.

I modern finska förekommer ett ord *varpajaiset* som beteckning för festligheter i samband med att ett barn har blivit fött; mestadels handlar det om att den nyblivne fadern firar den lyckliga nedkomsten tillsammans med sina kompisar. I praktiken blir det ofta ett triviale supkalas ”pojkar emellan” medan hustrun ligger på BB.

Det här är en sentida företeelse, men själva ordet är gammalt och har tidigare stått för begivenheter av litet annat slag. Korshänvisningarna i Unto Vuorelas innehållsrika Kansanperinteen sanakirja leder den nyfikne till synonymen *pirttitäminen*, och där finner man bl.a. följande upplysningar (i fri översättning): ”kvinnors besök hos en som nyligen nedkommit, varvid man hade med sig ost, bröd, andra livsmedel och ibland också andra saker”. Vuorela förklarar ytterligare att ”omsorgen om föderskan grundade sig på den gamla uppfattningen att hon före kyrktagningen måste isolera sig från sin omgivning”. Det här låter kanske litet svår fattligt i dag, men litteraturen om seder och bruk kring barnafödande ger det hela litet mer konkretion, både språkligt och sakligt.

Ordet *varpajaiset* ger associationer till finskans *varvas*, pl. *varpaat* ’tå’, vilket är helt korrekt. *Varpajaiset* (jämte varianten *varpaiset*) har utförligast behandlats av den estnisk-finske folklivsforskaren Ilmar Talve, i en festskrift till Lauri Hakulinen 1959. Talve kommer till att ordet ytterst verkar ha germansk bakgrund. Seden att uppvakta en nybliven mor med matvaror är vida

spridd, och i de olika språkens beteckningar för uppvaktningen ingår ofta ord för ’fot’ eller ’tå’. Språkforskaren vill gärna hålla ihop de olika beteckningarna på det inte särskilt naturliga temat; han vill finna ett gemensamt ursprung. En ofrånkomlig utgångspunkt blir då det lågtyska *kind(e)sfoot* o.d., som ordagrant betyder ’barnföda’ (jfr eng. *food*) men folketymologiskt tidigt omtolkades till *Kinderfuß* o.d., alltså ’barnfot’. Genom det här missförståndet kom det produktiva temat ’fot’ att introduceras, först i Tyskland men snart också i nordligare trakter. ”Barnfödan” blev alltså en ”barnfot”, och av foten blev det sedan tår (*barnetå* på danska, *barntår* på svenska – och *varpajaiset* på finska). Problemet hur missuppfattningen fot har kommit att reduceras till tår skall jag återkomma till.

Varför skulle då en föderska uppvaktas med ”barnföda” i samband med nedkomsten? Litteraturen antyder en del förklaringar. Naturligast faller det sig att föreställa sig att seden bottnar i en atavistisk omsorg om släktets fortbestånd: honan är under tiden närmast efter nedkomsten inte kapabel att på egen hand livnära sig och sin avkomma och måste därför få hjälp av utomstående. Bättre dokumenterad är en annan synpunkt, som ytterst bygger på Gamla testamentet (3. Mos 12) men också har en del urgamla inhemska förutsättningar: kvinnan ansågs vara oren i fyrtio dagar efter nedkomsten och fick inte handskas med familjens födoämnen. Den orena kvinnan betraktades helt enkelt som en hedning, ända tills

hon genom kyrktagningen på nytt togs upp i kyrkans gemenskap. – Det kalas som på många håll ordnades i samband med uppvaktningen hos den nyblivna modern kan kanske ytterligare ses som ett sätt att tacka dem som hade bistått vid förlössningen.

Uppvaktningen av barnaföderskor är fylligt dokumenterad i litteraturen. Tidigare var motsvarigheterna till det moderna "varpajaiset" inte alls en "pojknarnas" fest utan tvärtom en i högsta grad exklusivt kvinnlig angelägenhet. Litteraturen i ämnet berättar att "barnfoten" i Danmark efter hand urartade till kvinnliga supkalas. Vid ett sådant kvinnogille drog berusade kvinnor genom byn förolämpande allt manfolk som kom i deras väg. Dansken Troels-Lund berättar i sin klassiska *Dagligt Liv i Norden* i det 16. Aarhundrede om kvinnornas tradition "at opræde berusede i Flok". Vid sådana tillfällen var det klokast för männen att "holde sig paa Afstand fra disse Furier, hvis Raseri det var livsfarligt at udsætte sig for". Illustrationen visar hur det kunde se ut under förspelet till ett kvinnogille vid barnsängen i 1500-talets Tyskland.

Barnfoten blir barntår

Här i våra nordligare nejder tycks beteendet vid barnsängen ha varit mera behärskat, också om Svenska litteratursällskapet och Folkmålskommissionens samlingar ger belägg för vissa excesser: "förplägning, som, bestående af bränvin och ost, omedelbart efter lycklig förlössning bjudes åt grannarne och husets vänner" (norra Österbotten 1875; som förklaring till uttrycket *dricka* eller *äta barntår*), men vanligen handlar det om anspråkslösare bespisning, t.ex. om "liten smörgås med ost som gavs åt grannarna" (Sibbo 1923; *barntår*).

Kindsfoot 'barnföda' tycks alltså vara den yttersta utgångspunkten för fi. *varpajaiset*; födan har blivit en fot som har reducerats till tår. Om-tolkningen av *foot* 'föda' till 'fot' har skett redan i tyskan, för parallellt med *kind(e)sfoot* (kindsfot 1523) uppträder tidigt också *Kinderfuß* o.d. Det första försöket att förklara sv. *barnfot* gjordes redan 1769 av Johan Ihre i *Dictionarium Suio- gothicum*, den första svenska dialektordboken. Ihre pekade på motsvarigheter till eng. *food* som utgångspunkt för efterleden i *barnfot*. Ihres upp-slag föll emellertid i glömska och har först i sen

tid återupptäckts och fått sin bekräftelse.

Hur kommer det sig då att foten har förminskats till tår? Samlingarna för Ordbok över Finlands svenska folkmål upplyser oss om att *barnfot* i första hand har betecknat förningen till barnsängskvinnan. Av det som återstod efter det gemensamma kalasandet togs sedan en del hem igen som smakbitar till barnen. Att beteckna dessa ynka rester av "barnfoten" som *barnitår* låg säkert nära till hands. I en uppteckning av ordet *barntår* från Terjärv i norra svenska Österbotten 1928 heter det att "barnkonan" (den nyblivna modern) delade med sig av ost, smör och bröd till besökande kvinnor "så att dessa vid hemkomsten hade 'båntåna' för barnens räkning". Utgående från danskt ordmaterial konstaterar också den danske språkforskaren Peter Skautrup att "barnetå er en (spøgende) omdannelse [:(skämtsam) ombildning] af det ældre barnefod".

Finlandssvenskt firande

I våra finlandssvenska bygder har det funnits en rad olika beteckningar för uppvaktningen vid barnsängen. *Barnfot* förekommer i Österbotten och har betecknat såväl förningen till barnsängskvinnan som trakteringen i samband med uppvaktningen. En del traditioner om (*färsk*) *barnfot* finns också från Åland, där uttrycket kunde beteckna traktering (kaffe eller brännvin) som bestods besökande kvinnor i ett hus där ett barn hade fötts. I Iniö och Houtskär kunde "barnfoten" utgöras av ett glas vin.

Det vanligaste ordet i norra Österbotten är *barnkonomat*, där förleden alltså är *barnkona* 'barnsängskvinna'. Ordet är fortfarande brukligt, också om "maten" numera utgörs av t.ex. ett par sparkbyxor för barn eller någon konkret nytighet till hushållet. När jag själv kom till världen på 1940-talet uppvaktades min mor med just detta slags "barnkonomat", dessutom lär min farfar ha bidragit med 1 000 dåtida mark. I början av seklet var benämningen *barnkonomat* mera adekvat, för då bestod uppvaktningen av t.ex. smör, bröd, ost och någon läckerhet som russinsoppa; "utsökt mat" omtalas i uppteckningar från 1860-talet.

Störst utbredning har olika former av *barntår*. Ordet finns dels i Österbotten, dels i Nyland. Ett tidigt nordösterbottniskt belägg har anförts ovan. Från Nedervetil omtalas i en uppteckning från 1922 ett bruk som leder tankarna till utgångs-

Uppvakning vid barnsängen på 1500-talet; kalaset har börjat. Träsnitt av Jost Amman (1539–1591).

punkten, det moderna finska *varpajaiset*: "besökare under den närmaste tiden efter förlossningen skulle av husfadern bestås på en sup eller på kaffe". I Österbotten har man kunnat *äta* eller *dricka bå:ntå:na*, *gnaga på bå:ntå:nan* eller *smaka bå:ntå:na*. Enligt en dagsfärsk uppgift från Pedersöre är *bå:ntå:na* fullt brukligt än i dag, men nu som beteckning för festande av samma slag som "varpajaiset": den nyblivne fadern och hans kamrater firar nedkomsten medan hustrun ligger på BB.

På flera håll har *barntårna* betecknat just smakbitarna som togs med hem från barnsängskalaset (Terjärv, Munsala, Oravais). I västra och mellersta Nyland har *bå:ntå:nå* enligt uppteckningarna betecknat ett kalas som hölls vid ett barns födelse. I Sibbo kunde *bå:ntå:na* (formen

är en ursprunglig best. pluralis som har kommit att uppfattas som obest. singularis) som sagt vara en enkel smörgås med ost som gavs åt grannarna efter en lyckosam nedkomst.

I östra Nyland har också ett osammansatt *tå:na* använts. I Borgå skulle den nyblivne fadern *ga: me tå:nan*, vilket innebar att han skulle gå med bud om nedkomsten till sina bröder medförande hembryggt öl och ost. Man kunde också bege sig till barnaföderskan för att *smak op tå:nar* 'smaka på tårna', dvs. låta sig förplågas med vin, bondost, småbröd, vetebröd och kaffe. I Pyttis utgjordes "tårna" enligt en uppteckning från ca 1880 av traktering i flytande form till dem som besökte ett hus där det fanns ett odöpt barn.

Förningen till barnsängskvinnan har också kallats *barnföra* (uttal *ba:rnfö:rå*; Mörskom) eller

bara *föra* (fö:rå; Sjundeå, Lapträsk). Också en del andra uttryck har förekommit. I Österbotten kunde man *föra gröten* eller *fara till grötgårds*.

Redan Lasse Lucidor fick barnfot

De olika uttrycken på temat "fot" har alltså sina förutsättningar inom det tyska språkområdet. "Tårna" har vuxit fram på nordisk botten som resultat av missuppfattningen av det ursprungliga ty. *foot*. Idén med foten har över Danmark och Sverige nått våra svenska kustbygder och kommit till uttryck också på estniska (*titejalg* 'småbarnsfot', *titevarbad* 'småbarnstår') och finska. Var "tårna" egentligen har sitt ursprung är svårt att bedöma; de uppträder i Danmark och Finland men inte i Sverige, varken i äldre skriftspråk (enligt SAOB) eller i dialekterna (enligt meddelande från redaktionen för Ordbok över Sveriges dialekter). Möjligen har ordet försvunnit spårlost inom det mellanliggande området, eller också är "tårna" spontana nybildningar på olika håll, dels i Finland, dels i Danmark – med motsvarigheter i finskan och estniskan.

Som man kan vänta sig tillhandahåller de stora danska och svenska historiska ordböckerna (Ordbog over det danske Sprog och Svenska Akademiens ordbok) en rad motsvarigheter, t.ex. da. *barnefod* eller *barnetå* ("bagværk m. m. hvor med man beværtet i barselstuer"), sv. *barnfot* (bl.a. "bakelser o. d. som kringbjudas efter förlossning"). Mera sakliga är da. *barselgrød*, *barselkost* och *barselmad*, bildade till da. *barsel*, vilket historiskt sett är samma ord som sv. *barnsöl*.

Rubriken för denna artikel, "Supa barnsängsskål", återgår på ett ställe hos barockförfattaren Lasse Lucidor som står för ett av de tidigaste belägen för sv. *barnfot*. Ordet finns i ett "bröllopskämt" från 1672 som sedermera intogs i "Helicons Blomster", utgiven 1688. Den aktuella strofen lyder – i förkortad form – så här:

*Jag som en ärlig Dräng,
Beer ... at iagh lijka så ...
Må Barne-Foten få,
Ok supa Barsängs Skåhl.*

På finskt håll har uppvaktningen vid barnsängen ställvis varit överdådig, vilket får en levande beskrivning av Maija-Liisa Heikinmäki i uppsatsen "Pirttipussia kannettiin". Heikinmäki berättar att besöken hos barnsängskvinnan kunde pågå i veckor och månader efter förlossningen, så att matvarorna formligen hopade sig hos modern och barnet, också om en hel del förtärdes omgäende eller togs med till hemmavarande barn. Stugan kunde vara full av uppvaktande kvinnor, som i sin tur trakterades med brännvin, i senare tid med lemonad.

Numera finns bara rudiment kvar av seden att uppvakta barnsängskvinnor. De gamla beteckningarna fortlever i någon mån, med förändrad innebörd, på såväl svenskt som finskt håll. *Bå:nkonoma:t* betecknar i norra svenska Österbotten i dag t.ex. ett babyplagg eller någon annan liten nyttighet som den nyblivna moderns väninor överräcker. Det finska *varpajaiset* har i modern finsk stadsmiljö övergått till att bli en rent manlig angelägenhet, en beteckning för den festlighet som fadern ställer till med för sina kamrater för att fira en lycklig nedkomst. Också "barntårna" tycks lokalt leva vidare, numera med samma betydelse som fi. *varpajaiset*.

Varpajaiset = barntårna

Efter den här genomgången av festligheterna kring barnsängen och de motsvarande beteckningarna är det dags att återvända till utgångspunkten: hur skall *varpajaiset* i ordets moderna betydelse lämpligen återges på svenska? Enligt min mening kan lösningen inte bli någon annan än *barntårna*. Där ingår de "tår" som är basen för det finska ordet, och sakligt sett handlar det om ursprungligen nära nog identiska fenomen. Låt oss alltså tala om att pappan *firar* eller *dricker barntårna* med kompisarna. I denna bestämda form ger ordet en god anknytning också till det nyländska och österbottniska folkliga *bå:ntå:na*.